

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

No endorsement of AgEcon Search or its fundraising activities by the author(s) of the following work or their employer(s) is intended or implied.

OSPODARKA NARODOWA

5-6
(213-214)
Rok XX
maj-czerwiec
2009

Dawid PIĄTEK*
Katarzyna SZARZEC*

Państwo a dobrobyt ekonomiczny – między wolnością a przymusem**

*„(...) kto więc domaga się, aby prawo władało, zdaje się domagać,
by władał tylko bóg i rozum,
lub zaś człowiekowi rządy przyznaje, przydaje tu nadto i zwierzę,
bo pożądlivość ma coś zwierzęcego; namiętność nawet najlepszych ludzi
między rządzącymi sprowadza z właściwej drogi.
To też prawo jest czystym, wyzbytym żądzy rozumem”.*

[Arystoteles, 2001, 1287a]

*„Wolność jest niezbędna, aby zrobić miejsce temu,
co nieprzewidywalne i nieprognozowalne;
chcemy jej, ponieważ nauczyliśmy się po niej spodziewać możliwości
realizacji wielu naszych celów.
Właśnie dlatego, że każdy człowiek z osobna wie tak niewiele,
a zwłaszcza dlatego że rzadko potrafimy stwierdzić, kto z nas wie najlepiej,
ufamy, że niezależne i konkurencyjne wysiłki wielu ludzi doprowadzą
do powstania czegoś,
co się nam spodoba, gdy to zobaczymy”.*

[Hayek, 2006, 42]

* Autorzy są pracownikami Katedry Makroekonomii i Badań nad Gospodarką Narodową na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu. Artykuł wpłynął do redakcji w marcu 2009 r.

** Praca powstała w ramach projektu badawczego własnego finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, projekt pt. „Wpływ koncepcji liberalnych na proces transformacji gospodarczej w Polsce”, nr NN 112 335534.

Uwagi wstępne

Poglądu, że istnienie państwa jest konieczne, nie podzielają chyba tylko anarchiści. Debata o tym, jakie powinno być państwo, by zapewnić człowiekowi rozwój jest ciągle prowadzona w filozofii, prawie, socjologii i ekonomii. Fundamenty myśli o państwie stworzyli filozofowie greccy (myśl Platona i Arystotelesa) oraz chrześcijaństwo. W europejskiej myśli renesansowej refleksje dotyczące działania człowieka w polityce, relacji jednostka-państwo pojawiły się m.in. w pismach Machiavelliego, Erazma z Rotterdamu, następnie w teorii państwa absolutystycznego Hobbes'a i wreszcie w pracach Locke'a. Te ostatnie wyznaczyły ramy koncepcji państwa liberalno-demokratycznego i miały ważne znaczenie dla rozwoju idei wolności, własności i władzy politycznej oraz ścisłych powiązań między nimi.

[Locke, 1992] wyróżnił jako obiektywne i niezbywalne prawa natury – przysługujące każdemu człowiekowi – prawa do: życia, wolności i majątku. Określał je zbiorczym mianem „własności”, bo polegały one na własności ludzkiej osoby oraz mienia. Zostały one nadane człowiekowi przez naturę i nikt, inny człowiek, jakiegokolwiek państwo nie może go ich pozbawić¹. Ograniczenie wolności może mieć miejsce tylko wtedy, gdy zagrożone jest korzystanie przez człowieka z jego „własności”. Wówczas – jak pisze [Locke, 1992, 251-255] – może on pragnąć stworzyć społeczeństwo, władzę, rząd, prawo, które będą stały na straży zasad słuszności i sprawiedliwości. Pojawia się tu więc przymus ze strony państwa, który może być pożądaný i zaakceptowany przez społeczeństwo, ale tylko wtedy, gdy państwo to działa praworządnie (rządy prawa, *rule of law*).

Dyskusja o państwie w gospodarce oscyluje wokół antynomii: „wolność vs. przymus”. Jak zauważa [Hayek, 2006, 221]: „Klasyczny argument za swobodą w sprawach gospodarczych opiera się na milczącym założeniu, że także w tej sferze [...] podstawą polityki powinny być rządy prawa”. Relacje pomiędzy państwem a jednostką gospodarującą zdefiniowane są w postaci koncepcji wzajemnych praw i obowiązków. Do praw jednostki należy wolność gospodarcza (w tym własność), a do obowiązków państwa – ochrona tych praw poprzez działanie zgodnie z zasadami praworządności. Państwo ustala prawa, które egzekwuje, a więc wymusza na podmiotach określone zachowania. Konieczne jest jednak dokonanie rozróżnienia na siły, które ingerują w wolność jednostki odbierając ją, oraz na siły, które tylko ograniczają zakres autonomicznego racjonalnego wyboru². Na potrzeby niniejszego artykułu i analizy relacji między jednostką a państwem w sferze gospodarowania został uwzględniony ten drugi rodzaj „sił”. Państwo dysponuje władzą, która jako jedyna ma charakter uniwersalny i przymusowy. Pomiedzy państwem a jednostką powinna więc być zawarta taka

¹ „Człowiek rodzi się, jak to już zostało udowodnione, z prawem całkowitej wolności i nieograniczonego korzystania ze wszystkich uprawnień i przywilejów prawa natury w takim samym stopniu, w jakim są do tego uprawnieni wszyscy pozostali ludzie na świecie” [Locke, 1992, 222].

² Por. definicja „przymusu” w: [Scruton, 2002, 324].

umowa społeczna, która gwarantowałaby tej ostatniej jak największą możliwą wolność. Warunki te są spełnione, jeśli państwo działa praworządnie. Takie państwo nie tylko chroni wolność, ale też przestrzega zasady, że „rządzi prawo, a nie państwo”. W efekcie takich wzajemnych relacji między wolnością i praworządnością wzrasta dobrobyt ekonomiczny obywateli.

Celem artykułu jest prezentacja głównych wątków dyskusji na temat koncepcji państwa i relacji „wolność vs. przymus” w badaniach ekonomicznych oraz omówienie – na podstawie literatury – wyników badań nad wpływem wolności gospodarczej i praworządności na wzrost dobrobytu ekonomicznego. Dokonany zostanie przegląd stosowanych definicji wolności gospodarczej i praworządności oraz sposobów ich mierzenia, a następnie prezentacja wyników badań nad wpływem tych zmiennych na tempo wzrostu gospodarczego.

Koncepcje państwa w badaniach ekonomicznych

Autorem klasycznej definicji państwa jest [Jellinek, 1924, 47], cyt. za [Bankowicz, 2006, 19], który określił państwo jako „korporację osiadłego ludu, wyposażoną w bezpośrednią, samorodną władzę zwierzchnią”. Państwo tworzą więc trzy elementy: ludność (element osobowy), terytorium (przestrzenny) i władza (organizacyjno-polityczny). Według innej definicji sformułowanej przez [Buzan, 1991], omówienie za [Milewski, 2006, 42-44], państwo to suwerenny podmiot polityczny, o którego istnieniu decydują trzy zespoły czynników: idea, fizyczna podstawa oraz wymiar instytucjonalny. Wskazuje on na nowy czynnik, tj. ideę państwa, która odpowiada na zasadnicze pytanie: komu, jakiej grupie społecznej ideologii służy powołanie i istnienie danego państwa. Idea stanowi wspólną płaszczyznę porozumienia dla pewnej społeczności, w interesie której leży stworzenie odrębnego państwa. Dwa elementy wyróżnione wcześniej przez [Jellineka, 1924], czyli osobowy i przestrzenny są rozpatrywane łącznie jako podstawa fizyczna państwa, tzn. ludność, terytorium i zasoby naturalne, które państwo ma do dyspozycji. Instytucjonalny wymiar państwa obejmują instytucje oparte na idei, zarządzające ludnością i terytorium. Wywodzą się one z tradycji kultury politycznej, struktury społecznej i systemu politycznego. [Buzan, 1991] wyróżnia wśród nich: system prawny, strukturę administracyjną wraz z jej personelem, system polityczny oraz rozumienie i akceptacje instytucji przez społeczeństwo.

W badaniach ekonomicznych państwo jest analizowane w dwóch wymiarach. W pierwszym jako system ekonomiczny, tj. gospodarka narodowa, która jest charakteryzowana poprzez zasoby gospodarcze będące do dyspozycji danego państwa oraz zagregowane efekty działalności gospodarczej podmiotów znajdujących się w jego geograficznych granicach³. W tym wymiarze państwo to – używając terminologii [Buzana, 1991] – podstawa fizyczna. W drugim wymiarze – instytucjonalnym, państwo to reguły gry, przez nie wyznaczone

³ W swej definicji państwa D.C. North wskazuje, że granice geograficzne państwa stanowią obszar nakładania podatków [North, 1981b, 21].

i chronione. Odwołujemy się tu do definicji [Northa, 1990], według której instytucje to ustalone reguły gry (*the rules of the game*) funkcjonujące w społeczeństwie lub bardziej precyzyjnie – wszelkie określone przez człowieka formy ograniczeń, które kształtują jego zachowania i stosunki międzyludzkie [North, 1990]. Wśród nich wyróżnia się formalne reguły gry, którymi są proceduralne i regulacyjne rozwiązania instytucjonalne określające strukturę gospodarczą i polityczną kraju [North, 1981a, 24]. Tworzą one fundamentalne zasady konkurencji i kooperacji, które zapewniają funkcjonowanie praw własności. Ich ustanowienie przyczynia się do redukcji kosztów transakcyjnych i w rezultacie do maksymalizacji dochodu społeczeństwa oraz wpływów podatkowych państwa. W tych regułach mieści się także realizowana przez państwo polityka gospodarcza, która określa m.in. wysokość podatków, wielkość wydatków państwa, stopy procentowe itd.⁴

Przedmiotem badań ekonomii są dobrowolne działania jednostek, które opierają się na aktach wymiany. Wolność traktowana jest jako prawo naturalne, przynależne jednostce, oznaczające brak przymusu zewnętrznego przy podejmowaniu przez nią decyzji i działań. Jest ona traktowana jako najwyższa wartość człowieka, oznaczająca możliwość stanowienia o sobie.

Państwo nakłada przymus na jednostkę w różnych sferach jej aktywności, co oznacza *ex definitione* ograniczenie wolności. Rządzący są uprawnieni i upoważnieni do działań, ale jedynie wtedy, gdy mają na celu wspólne interesy ogółu obywateli i działają w sposób zaakceptowany przez obywateli. Źródłem państwa jest więc umowa społeczna, która zawarta jest między tymi, którym władza jest powierzona a tymi, którzy postanawiają się poddać ustaleniom władzy zwierzchniej.

Do analizy związków między efektami działalności podmiotów gospodarujących a państwem, konieczne jest połączenie elementów obu tych typów stosunków. Badaniu podlega więc relacja „wolność vs. przymus”, która wyznacza oś debaty prowadzonej w myśli ekonomicznej od początku jej rozwoju.

Ekonomiści klasyczni uznają dobrowolne decyzje w zakresie wymiany dóbr pomiędzy ludźmi za przyczynę wzrostu bogactwa ich i całego społeczeństwa. Czynnikiem, który reguluje zasady współpracy gospodarczej między podmiotami, czyli ustala reguły gry, jest przede wszystkim prawo stanowione i egzekwowane przez państwo. Z jednej strony stanowi ono przymus, gdyż ingeruje w wolność jednostki, tworząc ograniczenia pewnych działań, ale z drugiej – staje się gwarantem bezpieczeństwa, wolności i własności. Smith podkreślał znaczenie wymiaru instytucji państwa i właściwej polityki dla rozwoju gospodarczego. Według niego, do wzrostu dobrobytu kraju „(...) mało co więcej potrzeba jak pokoju, niskich podatków, znośnej administracji i sprawiedliwości, a cała reszta pójdzie sama naturalnym biegiem”⁵. W tym celu ingerencja państwa

⁴ Jak zauważa A. Wojtyna, rozróżnienie między polityką gospodarczą a instytucjami jest na ogół intuicyjne i ma arbitralny charakter, a same te pojęcia są mało precyzyjne [Wojtyna, 2008, 26].

⁵ Słowa przypisywane A. Smithowi, wygłoszone przez niego na wykładzie w 1749 r., cytata za: [Kula, 1983, s. 261, przypis 63].

powinna być ograniczona tylko do spełnienia trzech obowiązków: „obrony społeczeństwa przez gwałtem lub inwazją ze strony innych niezależnych społeczeństw”, „ustanowienia i ścisłego przestrzegania wymiaru sprawiedliwości” i „ustanowienia i utrzymywania pewnych urzędzeń publicznych i publicznych instytucji” [Smith, 1954, 395].

W ekonomii klasycznej i jej kontynuacjach⁶ dyskusja na temat państwa w gospodarce koncentruje się wokół zapewnienia przez nie jak największej wolności gospodarczej, a ingerowania tylko w uzasadnionych sytuacjach, takich jak: tworzenie ładu instytucjonalnoprawnego, ograniczanie „ułomności rynku” (ang. *market failures*), sprzyjanie rozwojowi konkurencji. Wymieniając niezbędne funkcje państwa, w szczególności podkreśla się ochronę osób i własności, czyli interesów gospodarczych społeczeństwa [Mill, 1965, 684]. Jak pisał [Mill, 1965, 793]: „...*laissez-faire* winno być ogólną praktyką: każde odejście od niego, o ile nie jest wymagane przez jakieś wielkie dobro, jest pewnym złem”. Tak pojmowany zakres państwa w gospodarce wyznaczył ramy doktryny liberalizmu ekonomicznego: im większa wolność i mniejszy przymus, tym większe bogactwo narodów, ale pod warunkiem, że państwo dba o odpowiednią jakość instytucji gwarantujących wolność.

W teorii ekonomii do zwolenników większego zaangażowania się państwa w gospodarkę kosztem ograniczenia wolności jednostki zalicza się marksistów, reprezentantów ekonomii dobrobytu, keynesistów. Kierunki te postulują znaczną ingerencję państwa, uzasadniając to m.in. dużymi nierównościami w podziale dochodu narodowego, występowaniem bezrobocia, niestabilnością gospodarki, długim procesem samoregulowania się gospodarki. W związku z tymi problemami gospodarki rynkowej, państwo powinno angażować się w procesy gospodarcze i prowadzić odpowiednią politykę, by przeciwdziałać kryzysom, bezrobociu i nadmiernemu rozwarstwieniu społecznemu. Najogólniej te poglądy nazywane są nurtem interwencjonistycznym i wpływały istotnie na politykę gospodarczą od czasu Wielkiego Kryzysu do przełomu lat 70/80 XX wieku.

Do połowy XX wieku w badaniach nad wzrostem gospodarczym podkreślano przede wszystkim znaczenie pracy, kapitału oraz postępu technologicznego. Wskazywano na rolę państwa, ale raczej jako aktywnego gracza w sferze gospodarki (poprzez dużą własność państwową i prowadzoną politykę gospodarczą), a nie podmiotu, który ustala „reguły gry”. Do ponownego „odkrycia” znaczenia instytucji państwa dla wzrostu gospodarczego i włączenia ich do analiz ekonomicznych przyczyniły się rezultaty badań (często o charakterze interdyscyplinarnym: ekonomiczno-politologicznym) m.in. Northa, Buchanana, Coase’a, Demsetza. W swoich pracach podkreślali oni znaczenie instytucji w ogóle, w tym państwa, które ma zapewnić swobodę prowadzenia działalności gospodarczej i rządu prawa. Do modeli zaczęto włączać takie czynniki instytucjonalne, jak np. sprecyzowane i egzekwowalne prawa własności, przepisy i sprawne sądy

⁶ Do szkół kontynuujących myśl ekonomii klasycznej należą: szkoła neoklasyczna, monetaryzm, nowa ekonomia klasyczna i szkoła realnego cyklu koniunkturalnego.

zwalczające korupcję i zachowania monopolistyczne, a także zaufanie społeczne ułatwiające transakcje gospodarcze i rozwiązywanie sporów. Wcześniej były one przyjmowane jako egzogeniczne [Rodrik, 2000, 2].

Równie ważne dla dyskursu na temat państwa były wyniki prowadzonych od lat 50. XX w. badań nad rozwojem gospodarczym krajów rozwijających się. Wskazywały one jednoznacznie (zwłaszcza w przypadku krajów postkolonialnych) na państwo jako „siłę inicjującą” rozwój i stwarzającą warunki dla efektywnego działania przedsiębiorstw. Jednak w rzeczywistości w krajach tych występowało „miękkie państwo”⁷, charakteryzujące się słabą władzą wykonawczą i ustawodawczą oraz endemiczną korupcją. Podkreślano więc konieczność wzmocnienia państwa jako warunku wyjścia tych krajów z „błędneho koła ubóstwa”.

Lata 80. XX wieku, to okres tzw. rewolucji neoliberalnej w krajach rozwiniętych. Wybuchła ona jako sprzeciw wobec wielkiego zaangażowania się państwa w gospodarkę, które okazywało się nieefektywne (występowanie stagflacji, a nawet slumpflacji oraz wysokiego zadłużenia sektora publicznego). Podłoże do niej wcześniej stworzyli ekonomiści neoliberalni (von Hayek, Friedman) i myśliciele libertariańscy (Nozick, Buchanan, Gauthier). Postulowali oni wzrost wolności gospodarczej i ograniczenie roli państwa. W latach 80., w wielu krajach rozwiniętych przeprowadzono zasadnicze reformy sektora publicznego, w wyniku których powstały nowe wzorce rządzenia i upowszechniła się idea „silnego państwa”⁸. Według niej państwo jest potrzebne, a wręcz niezbędne dla ochrony wolności oraz własności człowieka i powinno jak najefektywniej wywiązywać się z tej funkcji. Państwo nie powinno jednak włączać się bezpośrednio w procesy gospodarowania. Słowa Smitha o trzech głównych obowiązkach państwach zostały więc na nowo odkryte. Nie oznacza to bynajmniej, że debata o roli państwa w gospodarce uległa wyczerpaniu⁹. Dalej pozostaje przedmiotem zainteresowania myśli ekonomicznej i politycznej, a procesy transformacji ustrojowej zachodzące po 1989 r. w krajach Europy Środkowo-Wschodniej i byłego Związku Radzieckiego oraz problemy najbiedniejszych krajów świata tylko ją wzmocniły i wyznaczyły jej nowe kierunki.

Od lat 90. w wielu opracowaniach wskazuje się na instytucje państwa jako główną determinantę długookresowego wzrostu gospodarczego [Hall, Jones, 1999], [Acemoglu, Johnson, Robinson, 2001], [North, 1981b], [Rodrik, 1999], [Djankov, La Porta, Lopez-de-Silanes, Shleifer, 2003]¹⁰. Z tych analiz wynika, iż kraje, które miały sprawniej działające instytucje państwa są obecnie bardziej rozwinięte i mają wyższy poziom PKB *per capita*. Można wskazać wiele przy-

⁷ Termin wprowadzony przez G. Myrdala.

⁸ Główne współczesne teorie rządzenia (*public governance*) to: teoria racjonalnego wyboru, nowy instytucjonalizm, teoria systemów, teoria regulacyjna, teorie interpretacyjne.

⁹ W samej współczesnej myśli libertariańskiej występują różne koncepcje państwa w gospodarce rynkowej, np. u Nozicka – leseferystyczna, Buchanana – „pośrednia”, czy Gauthiera – „dystrybucjonistyczna”. Szerzej: [Miklaszewska, 1994 i 1999], [Teluk, 2006].

¹⁰ Znaczenie regulacji biznesowych dla wzrostu gospodarczego, zobacz w: [Djankov, McLiesh, Ramalho, 2006].

kładów, kiedy to państwo stanowiło barierę rozwoju gospodarczego. Dostarcza ich zwłaszcza XX wiek, w którym funkcjonowały kraje socjalistyczne, jak również nastąpił upadek wielu państw (tzw. państwa upadłe)¹¹. Ta pierwsza grupa krajów stanowi przykład państw maksymalnie zaangażowanych w gospodarkę i występowania niewielkiej wolności (była to gospodarka centralnie zarządzana), podczas gdy państwa upadłe są świadectwem – z jednej strony – nieograniczonej wolności, ale z drugiej – wielkiej słabości (a nawet całkowitego rozkładu) instytucji państwa, które nie potrafią tej wolności chronić.

W ekonomii dyskusja o roli państwa w gospodarce oscyluje wokół antynomii: „wolność vs. przymus”. Poszukuje się równowagi pomiędzy wolnością gospodarczą a przymusem państwa, czyli odpowiedzi na pytanie: ile wolności i ile przymusu w gospodarce. Jednak ta antynomia wydaje się pozorna, gdyż warunkiem koniecznym wzrostu dobrobytu ekonomicznego jest istnienie zarówno wolności gospodarczej, jak i przymusu ze strony praworządnego państwa. Bez spełnienia tych warunków samo oddziaływanie bodźców rynkowych nie jest w stanie zapewnić optymalnej alokacji zasobów.

Wolność gospodarcza

Wolność¹² traktowana jest już od początku rozwoju ekonomii jako podstawowa cecha podmiotu gospodarującego. Ważne znaczenie dla rozwoju tej idei miała koncepcja stworzona przez Locke’a. Wyznaczyła ona główne kierunki w myśleniu o wolności, w szczególności w takich obszarach, jak¹³: położeniu akcentu na wolność działania jednostki i na powiązaniu wolności z własnością. Ekonomia klasyczna przejęła wprowadzone przez Locke’a do myśli liberalnej koncepcje wolności i własności, które zostały potraktowane jako fundamenty gospodarki wolnorynkowej.

W ekonomii wolność traktowana jest jako prawo naturalne, przynależne jednostce, oznaczające brak przymusu zewnętrznego w sytuacji podejmowania przez nią decyzji i działania. Przedmiotem zainteresowania ekonomii jest więc wolność negatywna, a nie pozytywna [Filek, 2002, 95-97]. Przy czym pojęcie „wolność” odnosi się do jednostki gospodarującej, ale też do rynku jako „wolnego rynku”, na którym działają te jednostki. Idea wolnego rynku pojawiła się jako sprzeciw przed przymusem państwa, ingerującego w gospodarkę i osłabiającego swobodę gospodarowania. Oddaje ją słynne hasło fizjokratów „laissez faire,

¹¹ Najwięcej państw upadłych jest wśród postkolonialnych państw afrykańskich. W 2008 r. z 28 krajów uznanych za upadłe aż 15 było z Afryki; w 2007 r. – 19 na 32; w 2006 r. – 15 na 28; w 2005 r. 17 na 33. Por. [The Failed States Index 2008, 2008].

¹² Na różnicę między wolnością gospodarczą, polityczną i swobodami obywatelskimi wskazuje [Berggren, 2003]. W literaturze można znaleźć również badania wpływu wolności politycznej i swobód obywatelskich na tempo wzrostu gospodarczego. Por. np.: [Gastil, 1982], [Barro, 1994].

¹³ Szerzej: J. Filek, *O wolności i odpowiedzialności podmiotu gospodarującego*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków 2002, s. 53.

laissez passer", stanowiące, że wyższe korzyści osiąga społeczeństwo funkcjonujące w warunkach wolnego rynku.

Wolność człowieka w działaniu gospodarczym jest zawarta w koncepcji Smitha „niewidzialnej ręki”, która „kieruje” działaniami podmiotów gospodarujących. Jak stwierdza [Smith, 1954, 46], człowiek „(...) gdy kieruje wytwórczością tak, aby jej produkt posiadał możliwie najwyższą wartość, myśli tylko o swym własnym zarobku, a jednak w tym, jak i w wielu innych przypadkach, jakaś niewidzialna ręka kieruje nim tak, by zdążyć do celu, którego wcale nie zamierzał osiągnąć. Społeczeństwo zaś, które wcale w tym nie bierze udziału, nie zawsze na tym źle wychodzi. Mając na celu swój własny interes człowiek często popiera interesy społeczeństwa skuteczniej niż wtedy, gdy zamierza służyć im rzeczywiście”. Dobrowolne decyzje w zakresie wymiany dóbr pomiędzy ludźmi zostają uznane za przyczynę bogactwa jednostek i całego społeczeństwa.

Wolność gospodarcza nie jest pojęciem łatwo definiowalnym. Jedną z najczęściej przywoływanych w literaturze definicji wolności gospodarczej została sformułowana przez autorów rankingu wolności gospodarczej *Index of Economic Freedom* i odnosi się właśnie do relacji „wolność vs. przymus”. Określa ona wolność gospodarczą jako: „...brak przymusu i ograniczeń ze strony państwa w odniesieniu do produkcji, podziału i konsumpcji dóbr i usług, ponad poziom służący ochronie i utrzymaniu tejże wolności gospodarczej” [tłum. własne za: O'Driscoll, Feulner, O'Grady, 2004, 50]. Inna, również rozpowszechniona w literaturze, definicja pochodzi z badań nad wolnością gospodarczą na świecie, publikowanych w raportach pt. *Economic Freedom in the World*. Według niej, podmioty posiadają wolność gospodarczą, jeżeli ich własność zdobyta w legalny sposób jest chroniona przed zawłaszczeniem przez innych oraz mogą jej używać, wymieniać lub oddawać w nieskrępowany sposób, dopóki nie narusza to wolności gospodarczej innych podmiotów [Gwartney, Lawson, Block, 1996]. Badacze definiują też wolność poprzez główne obszary działalności gospodarczej, które ona obejmuje, takie jak: bezpieczne prawa własności (w stosunku do legalnie nabytych przedmiotów i praw); wolność zawierania umów z podmiotami krajowymi i zagranicznymi; wolność od interwencji państwa w warunki, na jakich zawierane są dobrowolne umowy oraz wolność od konfiskaty własności poprzez nadmierne opodatkowanie lub niespodziewaną inflację [Hanke, Walters, 1997, 120-121].

Pierwsze badania empiryczne zmierzające do oszacowania zależności między wolnością gospodarczą a tempem wzrostu gospodarczego przeprowadził [Gastil, 1982 i 1984]. Główną przyczyną tak późnego podjęcia tej kwestii był brak odpowiednich danych empirycznych. Obecnie publikowane są corocznie trzy rankingi wolności gospodarczej, umożliwiające porównania międzynarodowe i analizy. Są to: *Economic Freedom in the World*, przygotowywany przez The Fraser Institute, *Index of Economic Freedom*, przygotowywany przez The Heritage Foundation oraz Raporty Freedom House¹⁴. Wolność gospodarcza jest

¹⁴ Niektórzy autorzy posługują się także rankingiem wolności gospodarczej zaproponowanym przez [Scully, Slotte, 1991]. Jednakże jego wadą jest to, że nie jest on aktualizowany.

zmienną nieobserwowalną, i dlatego jej poziom często szacuje się oceniając natężenie zjawisk, które są jej skutkiem. Ocena wolności gospodarczej odbywa się poprzez obserwację np.: polityki monetarnej, ochrony praw własności, barier w handlu zagranicznym, obciążeń fiskalnych itp.¹⁵ Następnie przypisuje się im właściwe wagi, które mogą być ustalane na takim samym poziomie dla każdej z obserwowanych zmiennych lub też określone na podstawie opinii ekspertów. Czasami dla wyznaczenia wag stosuje się również metody statystyczne. Wskaźnik wolności gospodarczej jest więc wskaźnikiem syntetycznym.

Zależność między wolnością gospodarczą a wzrostem gospodarczym jest badana przy wykorzystaniu tych indeksów. Wykorzystując indeks stworzony przez [Scully, Slottje, 1991], [de Vanssay, Spindler, 1994], na próbie 100 krajów, w latach 1985-1988 uzyskali pozytywną i istotną statystycznie zależność pomiędzy poziomem PKB *per capita* a zakresem wolności gospodarczej. [Torstensson, 1994] korzystając z tego samego indeksu badał – na podstawie danych dla 68 państw, w latach 1976-1985 – wpływ ochrony praw własności na wzrost gospodarczy. Potwierdził on, że możliwość arbitralnego pozbawienia przez państwo osoby prywatnej jej własności ma ujemny i istotny statystycznie wpływ na wzrost gospodarczy. Badania [de Haana, Siermanna, 1998] na próbie 114 państw, w latach 1980-1992, również zakończyły się wnioskiem o pozytywnym i istotnym statystycznie wpływie wolności gospodarczej [Indeks Scully, Slottje, 1991] na tempo wzrostu gospodarczego.

Badania wykorzystujące Index of Economic Freedom potwierdziły wpływ wolności gospodarczej na wzrost gospodarczy. [Goldsmith, 1995 i 1997] przeprowadził badania wykorzystując dane statystyczne odpowiednio dla 59 i 90 państw, w latach 1988-1993 i 1985-1994. Wykazały one pozytywny i istotny statystycznie wpływ wolności gospodarczej na tempo zmian PKB. Natomiast [Heckelmanowi, 2000] udało się wykazać, na próbie 94 krajów, w latach 1994-1997, nie tylko pozytywny i istotny statystycznie związek między wolnością i wzrostem, ale również, że to wolność gospodarcza jest przyczyną w sensie Grangera wzrostu gospodarczego, a nie odwrotnie.

Zdecydowanie największą grupę badań stanowią te wykorzystujące Economic Freedom Index (np.: [Easton, Walker, 1997], [Farr, Lord, Wolfenbarger, 1998], [Gwartney, Holcombe, Lawson, 1999], [Ali, Crain, 2002], [Vega-Gordillo, Álvarez-Arce, 2002 i 2003], [Ulubasoglu, Doucouliagos, 2004], [Weede, 2006]). Potwierdzają one pozytywną zależność między wolnością gospodarczą a tempem

¹⁵ Economic Freedom Index wydawany przez The Fraser Institute szacuje wolność gospodarczą w 5 głównych obszarach. Są to: wielkość państwa (wydatki, podatki, przedsiębiorstwa państwowe), bezpieczeństwo praw własności, stabilność pieniądza krajowego, wolność handlu zagranicznego oraz regulacje prawne kredytów, rynku pracy i działalności gospodarczej. Index of Economic Freedom, publikowany przez The Heritage Foundation Washington DC and Dow Jones and Company, Inc. ocenia 10 głównych obszarów, do których należą: wolność prowadzenia działalności gospodarczej, wolność handlu, wolność podatkowa, rozmiary państwa, jakość polityki pieniężnej, wolność inwestycji, wolność finansowa, prawa własności, korupcja, prawo pracy. Na wskaźnik oszacowany przez Scully i Slottje składa się 15 innych wskaźników.

wzrostu. Jednocześnie z niektórych badań wynika, że wyższy poziom PKB *per capita* wpływa na zwiększenie zakresu wolności politycznej [Wu, Davisa, 1999] i gospodarczej [Hansona, 2000]. [Dawson, 2003] uzyskał również potwierdzenie zależności przyczynowo-skutkowej – wolność gospodarcza jest przyczyną w sensie Grangera wzrostu gospodarczego.

Zakres wolności gospodarczej może być również mierzony udziałem wydatków rządowych w PKB. Z przeprowadzonych badań przez [Barro, 1989, 1991] dla grupy odpowiednio 72 i 98 państw, w latach 1960-1985 wynika, że zależność pomiędzy udziałem konsumpcyjnych wydatków państwa w PKB a tempem wzrostu gospodarczego jest ujemna i istotna statystycznie. Rezultat ten został potwierdzony przez [Barro, Sala-i-Martin, 2004], którzy analizowali dane w latach 1965-1995 dla ponad 80 państw. Wpływ wydatków rządowych na tempo wzrostu gospodarczego w krajach członkowskich OECD, w latach 1960-1996 analizowali [Gwartney, Holcombe, Lawson, 1998]. Otrzymane przez nich wyniki również wskazały na negatywną i istotną statystycznie zależność między wielkością państwa a wzrostem gospodarczym.

Podsumowując wyniki badań należy stwierdzić, że związek między wolnością gospodarczą a wzrostem gospodarczym jest istotny statystycznie oraz występuje niezależnie od użytego wskaźnika wolności gospodarczej, doboru krajów i okresu analizy. Badania potwierdzają, że wolność gospodarcza oddziałuje na wzrost gospodarczy poprzez pozytywny wpływ na wielkość inwestycji krajowych [Doucouliagos, Ulubasoglu, 2006] i zagranicznych [Calvo, Sanchez-Robles, 2003]. Związek między wolnością gospodarczą a wzrostem gospodarczym ma charakter przyczynowo-skutkowy, w którym to wolność jest przyczyną w sensie Grangera wzrostu gospodarczego.

Przymus praworządneho państwa

Wolność gospodarcza w tym prawa własności, są podstawowymi cechami gospodarki rynkowej, które umożliwiają zawieranie dobrowolnych umów. Aby były one jednak respektowane, niezbędne jest praworządne państwo, które zapewnia ich ochronę. Już Smith zwracał uwagę, że dla rozwoju handlu i przemysłu konieczne jest zapewnienie prawnej ochrony własności i przestrzegania umów. Pisał on: „W państwie, gdzie nie ma regularnego wymiaru sprawiedliwości, gdzie ludność nie ma zapewnionej ochrony mienia, a prawo nie gwarantuje wykonania umów i gdzie wreszcie władza państwowa nie czuwa nad tym, by należności od osób, które są w stanie je uiścić, egzekwować regularnie, tam handel i przemysł wkrótce podupadnie. Krótko mówiąc, handel i przemysł nie mogą rozwinąć się w żadnym państwie, gdzie nie ma zaufania do sprawiedliwości władz” [Smith, 1954, 710].

Termin „rządy prawa” ma wiele znaczeń. Został on po raz pierwszy użyty w 1885 r. przez Diceya w jego „Introduction to the Study of the Law of the Constitution”, w którym wskazał on na trzy główne zasady brytyjskiego prawa (cyt. w tłum. własnym za: [Waldron, 2002, 93-94]): (1) żaden człowiek nie może

być poddany karze, ani według nakazów prawa ponosić uszczerbku na ciele czy majątku, za wyjątkiem konkretnych przypadków złamania prawa ustanowionego w drodze zwyczajowego postępowania prawnego przed krajowymi sądami zwykłymi; (2) każdy człowiek, niezależnie od swojej rangi (swojego urodzenia) czy pozycji, podlega prawom zwyczajowym królestwa i jurysdykcji sądów zwykłych, oraz (3) ogólne zasady konstytucji są tworzone poprzez orzecznictwo sądowe określające prawa osób w konkretnych sprawach rozstrzyganych przed sądem, a nie na odwrót. [Casper, 2004, 3 i nast.] wyróżnił cztery zakresy pojęcia „praworządność” w zależności od kryteriów, jakie muszą spełniać rządy w państwie, by zyskać takie miano. W najwęższym rozumieniu przyjmuje się, że rządy prawa oznaczają jasne reguły, które stosowane są do wszystkich w ten sam sposób. W tym ujęciu podkreśla się przewidywalność i stabilność prawa, bez wnikania w jego jakość. W nieco szerszym ujęciu zwraca się uwagę właśnie na treść prawa. Rządy prawa to jasne reguły, ale i „dobre” przepisy prawa, np. gwarantujące bezpieczeństwo własności prywatnej czy swobodę umów. Zgodnie z trzecim rozumieniem, rządy prawa oprócz wymienionych wyżej warunków, oznaczają także gwarancję praw człowieka, tj.: wolności słowa i zgromadzeń, wolności wyznania, braku dyskryminacji ze względu na płeć, rasę, narodowość, a także prawa do uczciwego procesu. Powyższe zakresy zgodne są z definicją Diceya. Ale w najszerszym ujęciu rządów prawa, dodaje się do tego jeszcze wymóg istnienia demokracji.

Najczęściej, za [Hayekiem, 2003, 86] przyjmuje się, że rządy prawa to stan charakteryzujący się tym, że „rząd we wszystkich swych działaniach związany jest regułami, które wcześniej zostały ustalone i ogłoszone”. Reguły te pozwalają przewidzieć z dużym stopniem pewności zachowania władz i w ten sposób umożliwiają podmiotom planowanie indywidualnych zachowań. W ramach obowiązujących reguł podmioty mogą dążyć do realizacji własnych celów, mając pewność, że praworządne państwo nie działa *ad hoc* i nie udaremnia ich wysiłków [Hayek, 2003, 87], [Boettke, Subrick, 2002, 5]. Rządy prawa oznaczają również, że zakres prawa ograniczony jest do przepisów ogólnych, które nie mogą być tworzone ze względu na konkretne podmioty. Tak ustalone reguły działalności gospodarczej można potraktować – za [Hayekiem, 2003, 87] – „...jako rodzaj narzędzi produkcji, pomagających ludziom przewidzieć zachowania tych, z którymi muszą współpracować”.

Współcześnie dyskusja dotycząca rządów prawa koncentruje się na precyzyjnym określeniu formalnych i proceduralnych charakterystyk prawa, które są pożądane w celu zapewnienia wolności i sprawiedliwości. W szczególności są to dwie najważniejsze jego cechy: uniwersalność i stosowalność prawa oraz dobra znajomość prawa przez obywateli w celu planowania przez nich działań w ramach tego prawa [Waldron, 2002, 95].

Pomimo, doceniania w literaturze przedmiotu, znaczenia rządów prawa dla dobrobytu ekonomicznego i wzrostu gospodarczego, w badaniach empirycznych zmienna ta pojawiła się dopiero w pracy [Knack’a, Keefer’a, 1995]. Od tego momentu problematyka ta na trwałe wpisała się w badania nad instytucjonalnymi uwarunkowaniami wzrostu gospodarczego.

Mierzenie rządów prawa stwarza pewne trudności. Wynikają one z jednej strony z dość szerokiego zakresu tego pojęcia, a z drugiej – z faktu, że rządy prawa są zmienną nieobserwowalną. Dlatego też przyjmuje się zazwyczaj węższe definicje rządów prawa od tych zaproponowanych przez Caspera czy Hayeka. [Vijayaraghavan, Ward, 2001] proponują rozumienie praworządności następująco: im w większym stopniu obywatele danego kraju akceptują istniejące instytucje wymiaru sprawiedliwości, tym wyższy jest stopień praworządności. [Kaufmann, Kraay, Zoido-Lobaton, 1999] mierzą ją poprzez szacunek, jakim obywatele i rządzący darzą reguły określające ich wzajemne stosunki. Natomiast dla [Hoff, Stiglitz, 2005] rządy prawa to właściwie zdefiniowane i przestrzegane prawa własności, do których istnieje swobodny dostęp, a także przewidywalne i jasne reguły prawne, równe dla wszystkich podmiotów, służące do rozwiązywania sporów dotyczących własności.

Wnioskowanie na temat poziomu praworządności odbywa się więc na podstawie obserwacji takich zjawisk, jak na przykład: powszechność występowania korupcji, sprawność sądownictwa czy korzystanie z usług sektora finansowego. Często w badaniach wykorzystuje się również wskaźniki o szerszym zasięgu, jak chociażby jakość rządzenia (*governance*), w których rządy prawa są jedną ze składowych. Źródłem wskaźników rządów prawa są głównie publikacje *International Country Risk Guide* (wydawany przez PRS Group) oraz *Governance Matters* (publikowany przez Bank Światowy).

W literaturze panuje konsens co do tego, że utrzymanie rządów prawa jest bardzo ważne dla wzrostu gospodarczego. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez [Hoskinsa, Eirasa, 2002], [Felda, Voigta, 2003] rządy prawa, realizowane w postaci niezależnego i skutecznego sądownictwa, gwarantują poszanowanie praw własności i w ten sposób tworzą warunki do pracy, oszczędzania, inwestowania, co wpływa na zwiększenie tempa wzrostu gospodarczego. Praworządność wpływa na zmniejszenie niepewności gospodarowania, ponieważ można przewidzieć zachowania innych podmiotów, w tym rządu. Ma to wpływ na spadek kosztów transakcyjnych, gdyż przedsiębiorcy nie wymagają od swoich kontrahentów dodatkowych zabezpieczeń. Jeśli państwo jest niepraworządne, podmioty gospodarujące, które nie mają pewności otrzymania dochodów z własnej działalności ograniczają swoją aktywność i zmniejszają nakłady kapitału i pracy [Barro, 2002], [Balcerowicz, 2006]. Skróceniu ulega także horyzont podejmowanych przez nie działań, co powoduje zmniejszenie inwestycji (w tym zagranicznych [Butkiewicz, Yanikkaya, 2004]) oraz spowolnienie wdrażania zmian organizacyjnych i nowych technologii [Boettke, Subrick, 2002], [Knack, Keefer, 1998]. Ponadto w przypadku niesprawności sądownictwa podmioty gospodarcze mogą być zmuszone do korzystania z nieformalnych, a nawet nielegalnych sposobów rozwiązywania konfliktów [Brunetti, Kisunko, Weder, 1997]. Instytucje chroniące prawa własności są kluczowe dla wzrostu gospodarczego i inwestycji, co potwierdziły szerokie badania przeprowadzone przez [Knack, Keefer, 1995] na podstawie danych dla 97 państw w latach 1974-1989.

W większości badań autorzy posługują się jednak wskaźnikami rządów prawa ze wspomnianych wyżej publikacji PRS Group oraz Banku Światowego. Wspólnym wnioskiem z tych badań (np. [Knack, Keefer, 1998], [Campos, 2000], [Popov, 2000], [Grigorian, Martinez, 2000], [Dollar, Kraay, 2001], [Rigobon, Rodrik, 2004]) jest pozytywny i istotny statystycznie wpływ rządów prawa na wzrost gospodarczy. W niektórych badaniach [Kaufmann, Kraay, Zoido-Lobaton, 1999], [Ahrens, Meurers, 2002], [Knack, 2002] wykorzystywany jest, publikowany przez Bank Światowy szerszy wskaźnik jakości rządzenia (*governance*), w skład którego wchodzi także wskaźnik rządów prawa. Wnioski wynikające z tych badań są jednak takie same.

Inny wskaźnik praworządności zaproponował [Mauro, 1995], który badał wpływ efektywności biurokracji. Wykorzystane przez niego dane obejmowały doświadczenia 67 krajów, w latach 1960-1985. Uzyskane wyniki świadczyły, że wraz ze wzrostem efektywności biurokracji zwiększa się stopa wzrostu gospodarczego i efekt ten jest istotny statystycznie. Natomiast [Clague, Keefer, Knack, Olson, 1997] jako wskaźnik praworządności zaproponowali wskaźnik *contract-intensive money* (CIM) definiowany jako stosunek wartości pieniędzy utrzymywanych na rachunkach bankowych do ilości pieniądza w obiegu (mierzonej agregatem M2). Wynika z ich badań, że w gospodarkach w których są chronione prawa własności, mniejszy jest udział gotówki w obiegu, a w gospodarkach, w których prawa własności nie są respektowane, podmioty utrzymują większą gotówkę ze względów bezpieczeństwa. Badanie przeprowadzone na grupie ponad 70 krajów, w latach 1969-1990 wykazało, że wskaźnik CIM ma pozytywny i istotny statystycznie wpływ na wzrost gospodarczy.

Rządy prawa są więc warunkiem koniecznym dla wzrostu gospodarczego. Ich znaczenie jest przy tym różne w zależności od poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju. Kraje rozwinięte charakteryzują się relatywnie najwyższym poziomem praworządności, podczas gdy w krajach rozwijających się jest on niższy lub w ogóle rządy prawa nie są respektowane, jak to się dzieje w tzw. państwach upadłych. W przypadku tej pierwszej grupy krajów pewne obniżenie poziomu praworządności może co najwyżej spowodować zahamowanie tempa wzrostu gospodarczego. Kraje słabo rozwinięte, bez osiągnięcia pewnego poziomu praworządności, nie mogą wkroczyć na ścieżkę konwergencji gospodarczej [Knack, Keefer, 1998]. Brak poszanowania dla praw własności oraz trudności w egzekwowaniu umów sprawiają, że potencjalne atuty wynikające z zacofania, takie jak wysoka produktywność kapitału czy niskie koszty siły roboczej, nie są wykorzystane. W przypadku krajów przechodzących transformację zwraca się uwagę, że nie można w nich zbudować gospodarki rynkowej bez przyjęcia odpowiednich rozwiązań instytucjonalnych, w tym zapewniających wysoki poziom praworządności [Laar, 2003]. Potwierdzają to badania empiryczne, z których wynika, że transformacja gospodarcza jest wolniejsza, a jej wyniki gorsze, jeśli wraz ze stabilizacją i liberalizacją nie następuje również przebudowa instytucjonalna [Ahrens, 2000], [Moers, 1999].

Podsumowanie

Z przedstawionej analizy jednoznacznie wynika, że wolność gospodarcza i rządy prawa są niezbędnym warunkiem długookresowego wzrostu gospodarczego. Mają one istotny i pozytywny wpływ na tempo wzrostu gospodarczego krajów. Im większa wolność gospodarcza, sprzyjająca innowacyjności podmiotów gospodarujących, tym większy dobrobyt ekonomiczny. Państwo ogranicza jednak tę wolność i wymusza określone zachowania, co jest korzystne dla obywateli i gospodarki, ale tylko wtedy, gdy działa ono zgodnie z zasadami rządów prawa. Im bardziej praworządne państwo, tym większa efektywność gospodarowania i niższe koszty transakcyjne, a tym samym wyższe tempo wzrostu gospodarczego. Praworządność przy tym nie tylko chroni wolność jednostek przed działaniami współobywateli, ale także stanowi ważne ograniczenie władzy państwowej. Wyznacza ona bowiem ramy funkcjonowania państwa prawa, których przekroczenie stanowi nadużycie władzy i złamanie prawa. Praworządne państwo zwalcza więc korupcję i nie stawia pewnych grup społecznych czy politycznych w uprzywilejowanej sytuacji. Państwo, które nie przestrzega zasad praworządności staje się podstawową barierą rozwoju gospodarczego.

Między tymi dwoma czynnikami występuje zatem silna współzależność. Praworządne państwo staje się ważnym czynnikiem wzrostu dobrobytu ekonomicznego, bo chroni wolność gospodarczą. Ustala ono reguły gry poprzez stanowione i egzekwowane prawo. Państwo więc – z jednej strony – wykorzystuje przymus, by ograniczać wolność działań jednostki gospodarującej, ale z drugiej – staje się gwarantem bezpieczeństwa, wolności i własności tej jednostki. Nie ma wolności gospodarczej bez praworządnego państwa. Dopiero współistnienie wolności jednostki i praworządnego państwa pozytywnie wpływa na tempo wzrostu gospodarczego i dobrobyt ekonomiczny. Bez spełnienia tych warunków samo oddziaływanie bodźców rynkowych nie jest w stanie zapewnić optymalnej alokacji zasobów i poprawy dobrobytu.

Bibliografia

- Acemoglu D., Johnson S., Robinson J.A., [2001], *The Colonial Origins of Comparative Development: an Empirical Investigation*, „American Economic Review”, 91(5), 1369-1401.
- Ahrens J., [2000], *Toward a Post-Washington Consensus: The Importance of Governance Structures in Less Developed Countries and Economies in Transition*, www.umar.gov.si/apublic/jiid/iib0400/08-ahren.pdf, 20.08.07.
- Ahrens J., Meurers M., [2002], *How Governance Affects the Quality of Policy Reform and Economic Performance: New Evidence for Economies in Transition*, „Journal for Institutional Innovation, Development, and Transition”, 6, 35-56.
- Ali A.M., Crain W.M., [2002], *Institutional Distortions, Economic Freedom, and Growth*, „Cato Journal”, 21(3), 415-426.
- Arystoteles, [2001], *Polityka. Dzieła wszystkie*, t. 6, tłum. L. Piotrowicz, PWN, Warszawa.
- Ayal E.B., Karras G., [1998], *Components of Economic Freedom and Growth: An Empirical Study*, „Journal of Developing Areas”, 32(3), 327-338.

- Balcerowicz L., [2006], *Prawo a ekonomia*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 2, 87-94.
- Bankowicz M., [2006], *Demokracja. Zasady, procedury, instytucje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Barro R.J., [1989], *A Cross-Country Study of Growth, Saving, and Government*, NBER Working Paper Series, Working Paper 2855, National Bureau of Economic Research.
- Barro R.J., [1994], *Democracy and growth*, NBER Working Paper Series, Working Paper 4909, National Bureau of Economic Research.
- Barro R.J., [May 1991], *Economic Growth in a Cross Section of Countries*, „Quarterly Journal of Economics”, 407-443.
- Barro R.J., [2002], *Rule of Law, Democracy, and Economic Performance*, [w:] *Index of Economic Freedom 2002*, The Heritage Foundation.
- Barro R.J., Sala-i-Martin X., [2004], *Economic Growth*, Second Edition, The MIT Press, Cambridge, Mass.
- Berggren N., [2003], *The Benefits of Economic Freedom. A Survey*, The Independent Review, 2, 193-211.
- Berggren N., Jordahl H., [2003], *Does Free Trade Really Reduce Growth? Further Testing Using the Economic Freedom Index*, Working Paper 26, Uppsala universitet, Nationalekonomiska institutionen.
- Boettke P., Subrick J.R., [2002], *Rule of Law, Development and Human Capabilities*, economics.gmu.edu/working/WPE_02/02_19.pdf, 09.08.07.
- Brunetti A., Kisunko G., Weder B., [1997], *Institutions in transition. Reliability of rules and economic performance in former socialist countries*, Working Paper 1809, The World Bank.
- Butkiewicz J.L., Yanikkaya H., [2004], *Institutional Quality and Economic Growth: Maintenance of the Rule of Law or Democratic Institutions, or Both?*, Working Paper 3, University of Delaware, Alfred Lerner College of Business & Economics, Department of Economics.
- Buzan B., [1991], *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, New York-London.
- Calvo M.B., Sanchez-Robles B., [2003], *Foreign Direct Investment, Economic Freedom and Growth: New Evidence from Latin-America*, „European Journal of Political Economy”, 3, 529-545.
- Campos N.F., [2000], *Context is everything. Measuring institutional change in transition economies*, Policy Research Working Paper 2269, The World Bank.
- Carlsson F., Lundström S., [2002], *Economic freedom and growth: Decomposing the effects*, „Public Choice”, 112, 335-344.
- Casper G., [2004], *Rule of Law? Whose Law?*, Working Paper 10, Stanford University, Stanford Institute for International Studies, Center on Democracy, Development, and the Rule of Law.
- Chong A., Calderón C., [2000], *Causality and Feedback between Institutional Measures and Economic Growth*, „Economics and Politics”, 1, 69-81.
- Clague C., Keefer P., Knack S., Olson M., [1997], *Contract-Intensive Money: Contract Enforcement, Property Rights, and Economic Performance*, University of Maryland, Center for Institutional Reform and the Informal Sector, IRIS Working Paper 151.
- Dawson J.W., [2003], *Causality in the freedom-growth relationship*, „European Journal of Political Economy”, 19, 479-495.
- de Haan J., Siermann C.L.J., [1998], *Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth*, „Public Choice”, 95, 363-380.
- de Vanssay X., Spindler Z.A., [1994], *Freedom and growth: Do constitutions matter?*, „Public Choice”, 78, 359-372.
- Dicey A.V., [1885], *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, E.C.S. Wade, [ed.], Macmillan, 10th, London.
- Djankov S., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., [2003], *Courts*, „Quarterly Journal of Economics”, 118(2), 453-517.

- Djankov S., McLiesh C., Ramalho R., [2006], *Regulation and Growth*, The World Bank.
- Dollar D., Kraay A., [2001], *Growth is Good for the Poor*, Policy Research Working Paper 2587, The World Bank, Development Research Group, Macroeconomics and Growth.
- Doucoulagos C., Ulubasoglu M.A., [2006], *Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference?*, „European Journal of Political Economy”, 22, 60-81.
- Easton S.T., Walker M.A., [1997], *Income, Growth, and Economic Freedom*, AEA Papers and Proceedings.
- Farr W.K., Lord R.A., Wolfenbarger J.L., [1998], *Economic Freedom, Political Freedom, and Economic Well-Being: A Causality Analysis*, „Cato Journal”, 18(2), 247-262.
- Feld L.P., Voigt S., [2003], *Economic Growth and Judicial Independence: Cross Country Evidence Using a New Set of Indicators*, www.isnie.org/ISNIE03/papers03/voigt.pdf, 09.08.07.
- Filek J., [2002], *O wolności i odpowiedzialności podmiotu gospodującego*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
- Gastil R.D., [1982], *Freedom in the World*, Westport, Greenwood.
- Gastil R.D., [1984], *Freedom in the World: Political Rights and Civil Liberties, 1983-1984*, Freedom House, New York.
- Goldsmith A.A., [1995], *Democracy, Property Rights and Economic Growth*, „Journal of Development Studies”, 32(2), 157-174.
- Goldsmith A.A., [1997], *Economic Rights and Government in Developing Countries: Cross-National Evidence on Growth and Development*, „Studies in Comparative International Development”, 32(2), 29-44.
- Grigorian D.A., Martinez A., [2000], *Quality of Institutions. What Do (Transition) Economies Have to Gain from the Rule of Law?*, Policy Research Working Paper 2475, The World Bank, Europe and Central Asia Region, Private and Financial Sectors Development Unit.
- Gwartney J., Lawson R., Block W., [1996], *Economic Freedom in the World: 1975-1995*, The Fraser Institute.
- Gwartney J., Holcombe R., Lawson R., [1999], *Economic Freedom and The Environment for Economic Growth*, garnet.acns.fsu.edu/~jgwartne/JITE_Gwartney_1999.pdf, 26.06.07.
- Gwartney J., Holcombe R., Lawson R., [1998], *The Scope of Government and the Wealth of Nations*, „Cato Journal”, 18(2), 163-190.
- Hall R.E., Jones C.I., [1999], *Why do some countries produce so much more output per worker than others?*, „Quarterly Journal of Economics”, 114(1), 83-116.
- Hanke S.H., Walters S.J.K., [1997], *Economic Freedom, Prosperity, and Equality: A Survey*, „Cato Journal”, 17(2), 117-146.
- Hanson J.R., [2000], *Prosperity and Economic Freedom. A Virtuous Cycle*, „The Independent Review”, IV(4), 525-531.
- Havrylyshyn O., van Rooden R., [2000], *Institutions matter in transition, but so do policies*, Working Paper 70, International Monetary Fund.
- Hayek F.A., [2003], *Droga do zniewolenia*, Wydawnictwo Arcana, Kraków.
- Hayek F.A., [2006], *Konstytucja wolności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Heckelman J.C., [2000], *Economic Freedom and Economic Growth: A Short-Run Causal Investigation*, „Journal of Applied Economics”, III(1), 71-91.
- Heckelman J.C., Stroup M.D., [2000], *Which Economic Freedoms Contribute to Growth?*, „Kyklos”, 53(4), 527-544.
- Hoff K., Stiglitz J.E., [2005], *The creation of the rule of law and the legitimacy of property rights: the political and economic consequences of a corrupt privatization*, Working Paper 11772, National Bureau of Economic Research.
- Hoskins L., Eiras A.I., [2002], *Property Rights. The Key to Economic Growth*, [w:] *Index of Economic Freedom 2002*, The Heritage Foundation.
- Jellinek G., [1924], *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa.

- Kaufmann D., Kraay A., Zoido-Lobaton P., [1999], *Governance Matters*, Policy Research Working Paper 2196, The World Bank, Development Research Group, Macroeconomics and Growth and World Bank Institute.
- Knack S., [2002], *Governance and Growth: Measurement and Evidence*, IRIS Discussion Papers on Institutions & Development 5, University of Maryland, Center for Institutional Reform and the Informal Sector.
- Knack S., Keefer P., [1995], *Institutions and economic performance: cross country tests using alternative institutional measures*, IRIS Reprint 65, reprinted from „Economics and Politics”, 7(3), 207-227, University of Maryland, Center for Institutional Reform and the Informal Sector.
- Knack S., Keefer P., [1998], *Why Don't Poor Countries Catch Up? A Cross-National Test of an Institutional Explanation*, IRIS Reprint 79, reprinted from „Economic Inquiry”, July 1997, XXXV, 590-602, University of Maryland, Center for Institutional Reform and the Informal Sector.
- Kula W., [1983], *Historia, rozwój, zacofanie*, Czytelnik, Warszawa.
- Laar M., [2003], *How Estonia Did It*, [w:] *Index of Economic Freedom 2002*, The Heritage Foundation.
- Locke J., [1992], *Dwa traktaty o rządzie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mauro P., [1995], *Corruption and Growth*, „Quarterly Journal of Economics”, August, 681-712.
- Miklaszewska J., [1999], *Libertariańska teoria prawa*, [w:] *Liberalizm u schyłku XX wieku*, J. Miklaszewska (red.), Wydawnictwo Meritum, Kraków.
- Miklaszewska J., [1994], *Libertariańskie koncepcje wolności i własności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Milewski J.J., [2006], *Debata o państwie początku XXI wieku – refleksje historyka*, [w:] *Państwo w świecie współczesnym*, K. Trzcński (red.), Warszawa.
- Mill J.S., [1965], *Zasady ekonomii politycznej i niektóre jej zastosowania do filozofii społecznej*, PWN, Warszawa, t. 2.
- Moers L., [1999], *How important are institutions for growth in transition countries?*, Discussion Paper 4, The Tinbergen Institute, www.tinbergen.nl/discussionpapers/99004, 02.04.07.
- North D.C., [1990], *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- North D.C., [1981a], *A neoclassical theory of the state*, [w:] D.C. North, *Structure and change in economic history*, W.W. Norton & Co, New York-London.
- North D.C., [1981b], *Structure and Change in Economic History*, W.W. Norton & Co, New York-London.
- O'Driscoll, Jr. G.P., Feulner E.J., O'Grady M.A., [2004], *Index of Economic Freedom*, The Heritage Foundation Washington DC and Dow Jones and Company, Inc., New York.
- Popov V., [2000], *Shock therapy versus gradualism: the end of the debate (Explaining the magnitude of transformational recession)*, „Comparative Economic Studies”, XLII(1), 1-57.
- Rigobon R., Rodrik D., [2004], *Rule of law, democracy, openness, and income: estimating the interrelationships*, Working Paper 10750, National Bureau of Economic Research.
- Rodrik D., [2000], *Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them*, Discussion Paper 2370, Centre for Economic Policy Research.
- Rodrik D., [1999], *Where has all the Growth Gone? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses*, „Journal of Economic Growth”, 4(4), 385-412.
- Sala-i-Martin X., [1997], *I just ran four million regressions*, Working Paper 6252, National Bureau of Economic Research.
- Scruton R., [2002], *Słownik myśli politycznej*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Scully G.W., [2002], *Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth*, „Public Choice”, 113, 77-96.
- Scully G.W., [1998], *The Institutional Framework and Economic Development*, „Journal of Political Economy”, 96(3), 652-662.

- Scully G.W., Slottje D.J., [1991], *Ranking economic liberty across countries*, „Public Choice”, 69, 121-152.
- Smith A., [1954], *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Warszawa, t. 2.
- Sturm J.E., de Haan J., [1999], *How robust is the relationship between economic freedom and economic growth?*, papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=248549#Paper Download, 13.11.07.
- Sturm J.E., Leertouwer E., de Haan J., [2002], *Which Economic Freedoms Contribute to Growth? A Comment*, „Kyklos”, 55(3), 403-416.
- Teluk T., [2006], *Koncepcje państwa we współczesnym libertarianizmie*, 2S Media, Warszawa.
- The Failed States Index 2008*, [2008], The Fund for Peace and Foreign Policy, http://www.foreignpolicy.com/story/cms.php?story_id=3865.
- Torstensson J., [1994], *Property Rights and Economic Growth: An Empirical Study*, „Kyklos”, 47(2), 231-247.
- Ulubasoglu M.A., Doucouliagos C., [2004], *Institutions and Economic Growth: A Systems Approach*, repec.org/esAUSMO4/up.29323.1076501864.pdf, 18.12.07.
- Vega-Gordillo M., Álvarez-Arce J.L., [2003], *Economic Growth and Freedom: A Causality Study*, „Cato Journal”, 23(2), 199-215.
- Vega-Gordillo M., Álvarez-Arce J.L., [2002], *The chicken and the egg: economic growth and freedom*, www.freetheworld.com/papers/Vega_Gordillo_and_%C1Ivarex-Arce.pdf, 27.04.07.
- Vijayaraghavan M., Ward W.A., [2001], *Institutions and Economic Growth: Empirical Evidence from a Cross-National Analysis*, CIT Working Paper 001302, Clemson University Center for International Trade.
- Waldron J., [2002], *The rule of law in contemporary liberal theory*, „Ratio Juris”, 1989, 2, [w:] *Liberalism. Critical Concepts in Political Theory*, G.W. Smith (ed.), Routledge, London-New York, Vol. II.
- Weede E., [2006], *Economic Freedom and Development: New Calculations and Interpretations*, „Cato Journal”, 26(3), 511-524.
- Weede E., Kämpf S., [2002], *The Impact of Intelligence and Institutional Improvements on Economic Growth*, „Kyklos”, 55(3), 361-380.
- Wojtyna A., [2008], *Teoretyczny wymiar zależności między zmianami instytucjonalnymi, polityką ekonomiczną a wzrostem gospodarczym*, [w:] *Instytucje a polityka ekonomiczna w krajach na średnim poziomie rozwoju*, A. Wojtyna (red.), PWE, Warszawa.
- Wu W., Davis O.A., [1999], *The two freedoms, economic growth and development: An empirical study*, „Public Choice”, 100, 39-64.

GOVERNMENT AND PROSPERITY: BETWEEN ECONOMIC FREEDOM AND THE RULE OF LAW

Summary

The article examines the key aspects of a debate on the concept of the state and the relationship between freedom and the rule of law in economic studies. On the basis of selected research reports, the authors discuss the results of studies on the influence of economic freedom and the rule of law on prosperity. The paper reviews the most common definitions of economic freedom and the rule of law and methods for measuring them. It follows up with a description of the results of studies on how economic freedom and the rule of law influence economic growth.

The analysis made in the paper shows that economic freedom and the rule of law are indispensable for sustained economic growth. They have a major positive influence on the rate of growth. Economic freedom promotes innovation in business and prosperity. However, the government tends to limit economic freedom and forces businesses to behave in a specific way to benefit the economy and the public. This works when the government acts in keeping with the rule of law, the authors say. The rule of law promotes business efficiency and leads to lower transaction costs, which results in faster economic growth, the authors conclude.

Keywords: economic freedom, rule of law, economic growth